

A HATÁRONTÚLI REFORMÁTUS GYÜLEKEZETEK TÁRGYI EMLÉKEINEK FELMÉRÉSE

***OTKA 037347 számú pályázat
zárójelentése***

2002-2006

A kutatási szerződésben szereplők

Témavezető: P. Szalay Emőke

Kutatók: Felhősné Csíszár Sarolta
Hegedűs Gyöngyi
Nagy Varga Vera

Fényképész: Winter Erzsébet

A kutatásban ténylegesen résztvevők

Témavezető: P. Szalay Emőke

Kutatók: Felhősné Csíszár Sarolta
Hegedűs Gyöngyi
Sápy Szilvia
Balla Terézia
Szaszák Malvin

A felmérésben szakmai elfoglaltság miatt nem tudott résztvenni Nagy Varga Vera. Helyette Sápy Szilvia és Balla Terézia végezte el a gyülekezetek irat és könyvanyagának összeírását, valamint bekacsolódott a munkába Szaszák Malvin zempléni lelkész.

A KUTATÁSI TERVTŐL VALÓ ELTÉRÉS

A kutatásban résztvevők mindegyike egy-egy tárgyféléssel foglalkozik, P. Szalay Emőke az úrasztali edényekkel, Felhősné Csíszár Sarolta úrasztali terítőkkal és egyéb templomi textíliákkal, Hegedűs Gyöngyi harangokkal, Nagy Varga Vera könyv és iratanyaggal, fatárgyakkal. Ez a munkafelosztás a résztvevők kutatási területének felel meg, amelyből következik, hogy a tudományos igénnyel történő felmérés, illetve a további feldolgozás szempontjából a kutatók bármelyikének hiányát nem tudják pótolni a többiek. Különösen vonatkozik ez az úrasztali edények és textíliákra. Ezért az ezzel foglalkozó kutatók hiánya nem pótolható, hiszen ez a két tárgycsoport adja felmérendő tárgyak leg súlyosabb részét.

2002-ben a kutatási terv alapján végeztük a munkát a keleti részekről kiindulva az ungi egyházmegye gyülekezeteiben.

2003-ban P. Szalay Emőke témavezető szívzműtétje miatt a kutatócsoport kevés helyszíni munkát tudott végezni.

2004-ben Felhősné Csíszár Sarolta és P. Szalay Emőke a Megyék Népművészete sorozatában készülő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. kötet munkálataiban vettek részt, amely különösen Csíszár Saroltának jelentett feszített munkát.

A KUTATÁS SORÁN ELVÉGZETT MUNKA

2002-ben kezdtük a terepmunkát. A vizsgálandó terület keleti részéről indultunk, ez a mai Szlovákiai Református Egyházban is Ungi egyházmegye nevet viseli. Kiindulópontként azért választottuk, mert kapcsolódik a Kárpátaljai Református Egyház Ungi Egyházmegyéjéhez, eredetileg egy egyházmegyét alkotott a két rész. A Kárpátjai Református Egyház gyülekezeteinek felmérését korábban elvégeztük.

Már az első út során kitűnt, hogy az előzetesen várt anyagnál nagyobb mennyiséget kell felmérni, ez elsősorban a textíliákra vonatkozik, azaz nem tudunk olyan gyorsan haladni a munkával, mint terveztük.

2003-ban a fent említett egészségügyi okok miatt terepmunkát az év nagy részében nem tudtunk végezni, a kevés helyszíni út során az időközben felmerült hiányosságokat pótolta a kutatócsoport. Ennek ellenére a kutatók foglalkoztak a kutatási témákkal, elsősorban az előző évben felmért gyülekezetek adatainak feldolgozását végeztük. P. Szalay Emőke az év végén elkészítette a kárpátaljai ónedényállomány feldolgozását.

2004-ben főként a további hiánypótlást végeztünk az addig felmért Ung megyei anyagon. Az év során a kiadási lehetőség alakulása révén megkezdtük az előző OTKA 25 479 számú, a délvidéki református gyülekezetek felmérésére vonatkozó kutatásunk eredményeinek kiadásra való előkészítését. Az év folyamán megindult a Keletkassai Egyházmegyébe tartozó gyülekezetek tárgyi anyagának felmérése.

2004 tavaszán kezdődtek Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyében a népművészeti kötet sorozat munkáinak előkészítése, amelyben Felhősné Csíszár Sarolta és P. Szalay Emőke vett részt. Ez különösen Csíszár Saroltának jelentett nagy feladatot, ugyanis a munka jelentős részének megírása rá hárult. P. Szalay Emőke az úrihímezésekkel és a recetáblás terítőkkel foglalkozott. E feladatok miatt a helyszíni munkára kevesebb idő jutott.

Megjelent P. Szalay Emőke Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben c. munkája.

2005-ben az év elején kértük a kutatás záró időpontjának meghosszabbítását 2006. december 31-ig.

A kutatásban folytattuk a keletkassai gyülekezetek tárgyi emlékanyagának összeírását.

Az év során lehetővé vált a Horvátországi, Szlovéniai és Burgenlandi Magyar Református Egyház gyülekezetei anyagának kiadása. Az Ungi Egyházmegye teljes felmérésének kiadásra történő előkészítését elvégeztük. Az év során megjelent a vajdasági egyház gyülekezeteinek felmérése.

2006-ban a helyszíni munka során befejeztük a Keletkassai- időközben visszaváltoztatott nevű - Zempléni Egyházmegye felmérését és kiadásra előkészítését. Az év során megjelent a drávaszögi, muravidéki, felsőöri összeírás anyaga. A zempléni felmérés két kötet anyagát teszi ki, amely 2007. elején megjelenik.

A FELMÉRÉS EREDMÉNYEI

P. Szalay Emőke

Ötvösmunkák, ónedények, kerámiák

A kutatás során több mint 500 felszerelési tárgyat írtunk össze.

A református templomok legszentebb edényei az úrasztali borospoharak, ezek az edények koruk legkedveltebb, legelterjedtebb formái voltak. Az ötvösmunkák között szép számmal találtunk XV-XII. századi darabokat. Későgótikus kelyhek mellett a kor kedvelt formái mind előfordultak, tölcséres, karimás, talpas, cápás poharak mindegyik egyházmegyében előfordultak. Ugyancsak találtunk több ikerpoharat, kelyhet a XVII. századból. Különösen kiemelkedőek a feltételezéseink szerint Kecskeméti Ötvös Péterhez kapcsolható edények. Kis számban, de XVIII. századi készítményekkel is találkoztunk. Míg barokk stílusú kehely alig fordul elő, a XVIII. század végén, XIX. század elején néhány klasszicista stílusú edény jelzi, hogy ez a stílus is jelen van a református gyülekezetek edényein. A korábbi tapasztalatoknak megfelelően a XIX. század végén, XX. század elején sokasodnak újból a templomoknak ajándékozott edények között a kelyhek.

A kenyérosztó tálak között ugyancsak több XVII. századi sikerült felmérnünk. Itt a XIX. század végén, a XX. században jelennek meg újabb adományok.

Jelentős az ónedények száma, több óntálat használtak kenyérosztó tálként, de a legtöbb a református egyházak által igen kedvelt nagyméretű ún. úrasztali boroskanna. Ezek között elsősorban eperjesi és kassai készítményeket találtunk. A fém úrasztali boroskannák között szintén a XIX-XX. század fordulóján találkoztunk újabb edényekkel. Ezek között a már korábbi felméréseinkből ismert darabok fordulnak elő általában.

A korábban vizsgált területektől eltér a kerámiaedények összetétele. Míg a közeli Kárpátalján csupán néhány mázas, díszített keménycserép-kőedény terméket találtunk, itt nagyon jelentős a számuk.

A felmérés egyik jelentős eredménye két XVIII. századi cserépedény megtalálása.

A kutatás további feladata lesz a felmért anyag tudományos feldolgozása, amely során az ötvöstitörténet, ónművesség, kerámiatörténet, a népi fazekasság, vonatkozásában remélhetünk fontos adalékot.

Felhősné dr. Csiszár Sarolta

Templomi textíliák

Az Ungi Egyházmegyében 600 darab, a Kassai Egyházmegyében 1556 darab úrasztali terítő és templomi textília feldolgozására került sor.

A feldolgozott textíliák alapján megállapítható, hogy a felvidéki református egyházak szép számmal őriztek meg 18. és 19. századi textíliákat is. 16 egyházközség gyűjteményében voltak 18. századi, 23-ban pedig 19. századi textíliák. Ezek között vannak hímzések és ipari termékek egyaránt. Az ipari termékek között feltűnően sok a selyemből készült jegykendő.

Abarán 1757-ből színes geometrikus mintás és rátétes posztóterítőt, Csicsér egyházában zöld selyemszállal, ezüst skófiummal hímzett, 18. századi patyolatkendőt, 5 selyemkendőt, közöttük két feliratos és évszámos darabot az egyik 1769-ből, a másik 1804-ből való. Iskén rózsaszín selyemszállal és ezüst skófiummal, tulipánmintával hímzett terítőt őriznek a 18. század közepéről és 5 selyemkendőt, közöttük egy 1787-es évszámos kendőt. Kisbáriban szintén 18. századi skófiummal hímzett patyolatkendőt találtunk. Ugyanitt fehér, hímzett posztó falvédőt, a 18. századból. Leleszen 8 darab 19. század elejéről való selyem kendőt, Polyánban 9. század eleji patyolatkendőt őriznek.

Mokcsakerészen 18. század végéről fehér, két szélből összedolgozott ferde laposöltéssel hímzett vászon abroszt, a 19. század elejéről pettyes beszövésű patyolat és ugyanebből az időből való fehérhímzéses patyolatkendőt őriznek. Ungmogyorósi úrasztali terítők között fehér, kockás damaszzövéses, két végén nagy szedett rózsamintás és rizsszemes damasztmintás, csipkével összedolgozott vászonabroszt őriznek a 19. század közepéről. Veskőcon 1838-as évszámos vászon, két végén leveles rózsás damasztabroszt. A bacsikai egyház 18. sz-i szövött mintás „török kendőt”, és ugyanebből a korból 3 db. selyem kendőt őriz. Selyem kendők vannak az imregi, királyhelmei egyház textíliái között is. 8 darab 18. századi selyem kendője van a nagygéresi, 2 db a perbenyiki, 3 db a polyáni, 10 darab a nagytoronyai egyháznak és ugyancsak itt 18. századi lengyeldamaszt terítő 2 darab, hímzett posztó terítő 1870-ből.

A felmért anyag túlnyomó többsége a 20. századból való. Ezek legértékesebb része a 20 század első felének díszesen **szőtt vászon** anyaga. Ezekből csak a jelesebb darabokat emelném ki. Alsómhályiból 1910-ből és 1911-ből fehér mintásan szövött terítők vannak a még ma is használatos textíliák között. Borsiban, Csarnahón, Imregen, Királyhelmeceken, Kisgéresen, Ladmócon, Legenyén, Leleszen, Nagykövesden, Perbenyiken ugyancsak az 1910-es évekből van még több ma is használatos hímzett vászon abrosza az egyháznak. Nagybáriban 1887-es, 1910-es, Nagygéresen 19. sz. eleji és 1873-as évszámú hímzett évszámú vászon abrosz és terítő. A hímzésekben mint Kárpátalján itt is találkozunk a 19 század vége, 19. század eleje szecessziójával.

A felmért anyagból megállapítható, hogy a 20. századi bársony, brokát, horgolt és kötött csipkéből készült textíliák többségén ma is érezhető a Felvidék nagy textilipari központjainak a hatása.

Feltűnően sok a feliratos textília. Elmaradhatatlan a felirat az úrvacsorai terítőkről, és a szószéktakarókról. A legtöbbjük idézet az úrvacsora szereztetési ígéjéből, vagy az utolsó vacsorakor elmondott krisztusi beszédből. De akad a feliratok között néhány személyes indíttatású felirat is.

Visszatérő, mégis különleges darabnak számítanak az ún. „éneklőszék takarók” Ezek mindig valamilyen színű posztóból készültek, a hímzett vagy rátétes mintázatban, jelképrendszerükben mindenkor utalva a tárgy funkciójára. Felméréseink során Kárpátalján egy helyen találkoztunk ezzel a textíliával. Posztóból készült hímzett textíliát más, pl. terítő funkcióban is találtunk pl. Csarnahón, Imregen színes, laposöltéses terítőt.

A vászon agyag többségében nagy hasonlóságot mutat az eddig felmért határon túli textíliákkal, de leginkább a kárpátaljai kézimunkákkal. Ugyan ez állapítható meg úrihímzéseknél is, de ezek is leginkább a kárpátaljaikkal mutatnak nagy hasonlóságot.

Az összeírás tapasztalataiként elmondható, hogy a 20. század második felében egy nagy minőségi elsilányodás történt a templomi kézimunkáknál. Elárasztotta templomainkat a nyloncsipke és a műanyag, ezek fokozatosan, sok helyen pedig már szinte teljesen kiszorították onnan az értékebb textíliákat. Sokszor valóságos missziót kell folytatnunk annak érdekében, hogy ne hagyják romlani, elenyészni az értékes darabokat, vagy próbálják biztonságosabb körülmények közé helyezve megőrizni azokat. A felmérésnek tulajdonképpen a kultúrtörténeti anyag számbavételén túl van egy másik, nagyon fontos hozadéka, hogy próbáltuk ráirányítani az egyházak figyelmét is az értékes darabok megőrzésének a fontosságára.

Szabóné Hegedűs Gyöngyi

Harangok

A kutatott területen a gyülekezetekben általában két harangot használnak. 115 példányt sikerült összeírni. Találtunk közöttük XVII. századi harangokat is, de legnagyobb részük XIX-XX. századi termék.

A XVII. századiak Eperjesen Georgius Wierd harangöntő műhelyében készültek. A XVIII. századból nem ismerünk példányokat. A XIX. század elejéről eperjesi műhelyből került ki több darab, majd a század közepétől kezdve találkozunk nagyobb számú új készítésű haranggal. Egy példány Aradról került ide.

A XIX. század második felében a kisgejőczy László család műhelye lesz a megrendelők célpontja.

A XX. század elejétől kezdve egyértelműen Egry Ferenc kisgejőczy műhelye uralja a területet. Ez különösen az Ungi Egyházmegyére jellemző, ahol az I. világháború után alig akad máshol készült harang.

A nagyszámú készítmény a már eddig eldolgozott kárpátaljai anyaghoz kapcsolódva a továbbiakban lehetővé teszi a XX. század elejének egyik legsikeresebb harangöntő műhelye történetének és termékeinek feldolgozását, amit a következő években szeretnénk elvégezni.

A XX. század eleji darabok az Akkord gyárból és Kassáról származnak. Figyelemre méltó, hogy eltérés van a kárpátaljai anyaghoz képest, ide máshonnan. Pl. Budapestről vagy Sopronból nem kerültek termékek.

Szaszák Malvin

Templombelsők

A vizsgált területen több kiemelkedő értékű templom románkori és gótikus részleteket őriz. Ilyen a bodrogszentesi, borsii, kistoronyai, kisbári templom.

A templombelsők közül a bodrogszentesinek festett kazettás mennyezete és karzata van. A kistoronyai és a kisbári templomban 1665-ös és 1651-es festett padok képeznek jelentős értéket.

A KUTATÁS EREDMÉNYEKÉNT MEGJELENT KÖTETEK

A kutatásunk teljes anyagát sikerült megjelentetni 2006-ban és 2007-ben három önálló kötetben:

1. Magyar Református Egyházak Javainak Tára IX.
Szlovákiai Református Keresztyén Egyház I.
I. Ungi Egyházmegye. Szerk.: P. Szalay Emőke
Országos Református Gyűjteményi Tanács Debrecen 2006. p. 256.
2006
OTKA támogatás feltüntetve.
2. Magyar Református Egyházak Javainak Tára X.
Szlovákiai Református Keresztyén Egyház II.
II. Zempléni Egyházmegye I. Szerk.: P. Szalay Emőke
Országos Református Gyűjteményi Tanács, Budapest, p. 235.
2007
OTKA támogatás feltüntetve
3. Magyar Református Egyházak Javainak Tára XI.
Szlovákiai Református Keresztyén Egyház III.
III. Zempléni Egyházmegye II. Szerk.: P. Szalay Emőke
Országos Református Gyűjteményi Tanács, Budapest, p. 210.
2007
OTKA támogatás feltüntetve

A KUTATÁS IDŐSZAKA ALATT TARTOTT TUDOMÁNYOS ELŐADÁSOK

P. Szalay Emőke

A kutatásokat végző munkacsoport mindegyik tagja a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció tagja, ezért a kutatásokról minden évben az Egyházi Néprajzi Szekció elnökeként az éves konferencián beszámoltam.

1. 2002. augusztus 21-25. Doktorok Kollégiuma Egyházi néprajzi szekció
Beszámoló a felvidéki gyűjtésről
2. 2003. augusztus 22-26. Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció
Beszámoló a felvidéki gyűjtésről
3. 2004. augusztus 21-25. Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció
Beszámoló a felvidéki gyűjtésről
4. 2005. augusztus 22-25. Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció
Beszámoló a felvidéki gyűjtésről
5. 2006. augusztus 21-24. Debrecen Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi
Beszámoló a felvidéki gyűjtésről
6. 2003. március 18. Budapest MTA Néprajzi Szakbizottság ülése
A debreceni ötvösség kérdései
7. 2003. október 16-19. Beregszász Kárpátaljai kutatások konferencia
Cserép boroskorsók a kárpátaljai református gyülekezetekben

8. 2004. február 18. Budapest MTA Néprajzi Szakbizottság ülése
Hajdú-Bihar megye egyházi és világi úrihímezéseiről
9. 2005. április 17-19. Budapest MTA Kézművesipartörténeti Szakbizottság
Az ónedények egyháztörténeti és művelődéstörténeti jelentősége
10. 2005. augusztus 23-25. Debrecen DK konferencia
A református egyház ónedényeinek kutatástörténeti jelentősége
11. 2005. augusztus 25-26. Vásárosnamény A Beregi Múzeum 25 éves
Jubileumi emlékülés
Az egyházi összeírások történeti jelentősége
12. 2005. szeptember 17-20. Sepsiszentgyörgy Vallási néprajz a
Kárpátmedencében konferencia
A vajdasági ónkannák művészettörténeti jelentősége
13. 2006. május 21. Nagydobrony Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti
Szekció
Ötvösművek mint egyháztörténeti források

Felhősné Csíszár Sarolta

1. 2003. október 16-9. Beregszász Kárpátaljai kutatások konferencia
Úrasztali terítők a kárpátaljai gyülekezetekben
2. 2004. április 8. Beregi Gazdakör konferenciáján Tiszaszalka
Recehímezéses úrasztali terítők. a beregi református egyházakban
3. 2005. 2005. szeptember 17-20. Sepsiszentgyörgy Népi vallásosság a
Kárpátmedencében konferencia
Úrihímezéses úrasztali terítők Felsőőrön és a Drávaszögben.
4. 2006 május 21. Nagydobrony Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti
Szekció
Az úrasztali terítők anyaga és díszítése Kárpátalján.

Hegedűs Gyöngyi

1. 2003 Beregszász október 16-19. Kárpátaljai kutatások konferencia
XIX-XX. századi harangok a Kárpátalján.
2. 2005. augusztus 22-25. Debrecen DK konferencia
Az Egry harangöntő műhely jelenléte a Kárpátalján és a Felvidék
északkeleti részén
3. 2005. augusztus 25-26. Vásárosnamény A Beregi Múzeum 25 éves
Jubileumi emlékülés
Kárpátaljai harangok
4. 2005. szeptember 17-20. Sepsiszentgyörgy Népi vallásosság a Kárpát
medencében
XVIII-XIX. századi harangok a felvidéki ungi református
gyülekezetekben

5. 2006. augusztus 21-24. Debrecen Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció
A kárpátaljai harangöntő műhelyek termékei a felvidéki Ungi Egyházmegyében.

Sápy Szivia

1. 2004. Ugyasztus 21-25. Budapest DK konferencia
A diktálva éneklés hagyományai Szatmárban
2. 2005. szeptember 17-20. Sepsiszentgyörgy Vallási néprajz a Kárpátmedencében konferencia
Halottbeszéltető énekek a szatmári falvak temetkezési hagyományaiban
3. 2006. augusztus 21-24. Debrecen DK konferencia
A siratóének Tinódi Lantos Sebestyén költészetében

Balla Terézia

1. 2005. augusztus 22-25. Debrecen DK konferencia
A reformkor és a polgárosodás a nagybereg református egyház jegyzőkönyveiben
2. 2005. szeptember 17-20. Sepsiszentgyörgy Vallási néprajz a Kárpátmedencében konferencia
A polgárosulás jelenségei a nagybereg egyház irataiban a XIX. század elején
3. 2006. augusztus 21-24. Debrecen DK konferencia
A nagybereg református iskola története a XX. század elején

P. Szalay Emőke szerkesztések

MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZAK JAVAINAK TÁRA

A határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga

- V. Tanulmánykötet. (Szerk.: Küllös Imre-P. Szalay Emőke) Budapest 2002.
- VII. Református Keresztyén Egyház Szerbia-Montenegro (Szerk: P. Szalay Emőke) Debrecen 2005.
- VIII. Hováországai, Szlovéniai, és Burgenlandi Református Egyház (Szerk: P. Szalay Emőke) Debrecen 2005.
- Szlovákiai Református Keresztyén Egyház I.-***
- IX. Ungi Egyházmegye Debrecen 2006. (Szerk: P. Szalay Emőke)

- X. Zempléni Egyházmegye I. Debrecen 2007. (Szerk: P. Szalay Emőke)
XI. Zempléni Egyházmegye II. Debrecen 2007. (Szerk: P. Szalay Emőke)

***A HATÁRONTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZAK TÁRGYI EMLÉKEI
FELMÉRÉSÉNEK EREDMÉNYEKÉNT EDDIG MEGJELENT
KÖTETEK SOROZATA***

MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZAK JAVAINAK TÁRA

A határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai,
könyv- és iratanyaga

I-VI. Kárpátaljai Református Egyház

- I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye Budapest 1999.
- II. Beregi Egyházmegye I. Budapest 2000.
- III. Beregi Egyházmegye II. Budapest 2001.
- IV. Ungi Egyházmegye Budapest 2001.
- V. Tanulmánykötet Budapest 2002.
- VI. P. Szalay Emőke: Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben Debrecen 2004.

VII. Református Keresztyén Egyház Szerbia-Montenegro

Debrecen 2005.
T 025499 OTKA támogatás

VIII. Horvátországi, Szlovéniai, és Burgenlandi Református Egyház

Debrecen 2005.
T 025499 OTKA támogatás

IX.- Szlovákiai Református Keresztyén Egyház I.-

- IX. Ungi Egyházmegye Debrecen 2006.
T 037347
- X. Zempléni Egyházmegye I. Debrecen 2007.
T 037347
- XI. Zempléni Egyházmegye II. Debrecen 2007.
T 037347
- XII. Szalay Emőke: Iparművészeti emlékek a szerbiai, horvátországi, szlovéniai és burgenlandi református gyülekezetekben.
Megjelenés alatt
T 025499 OTKA támogatás